

Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiyede Şeker Meselesi

Yazan:

DOÇENT Dr. REFİK-ŞÜKRÜ SUVLA

I

GİRİŞ

Şeker (Saccharose: $C^{12}H^{22}O^{11}$) iki nebattan çıkarılır: Kamış ve pancar. Prensip itibarile kamış şekeri bir sulh, pancar şekeri ise bir harp mahsulüdür.

Harplerin iktisadî hâdiseler üzerindeki serî ve şiddetli tesirleri bugün herkesin malûmudur. Bu tesirleri tetkik ve mütalea ile iktisadî tedbirleri harp silâhı makamında kullanma usullerini izah eden yarı müstakil iktisat siyaseti branşları (harp iktisadiyatı, iktisadî harp) bile meydana gelmiştir [1].

Büyük ve uzun harplerde ticaret yolları kapandığı veya bu yollarda seyrüsefer pek tehlikeli bir vaziyete girdiği için beynelmileî ticaret büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bilhassa muayyen iklim şartlarına bağlı ziraî mahsullerle toprak tabakalarının tabii teşekkülü icabı dünyada ancak muayyen mmtakalarda bulunan yeraltı servetleri sulh zamanındaki gibi sühuletle istihlâk piyasalarına nakledilemediğinden bu hususta nisbî bir kıtlıkla karşılaşılmaktadır.

Harp zamanlarında başgösteren bu gibi darlıklarla mücadele için ötedenberi bir takım tedbirlere müracaat edilmiştir. 1914 Cihan Harbi içinde, denizaşırı memleketlerle temas imkânları ortadan kalkmış bulunan merkezî Avrupa memleketlerinde hariçten getirilemeyen emtia yerine sınaî kimyanın yardımıyla bunların benzerleri imal edilmeğe çalışılmıştır.

[1] Bakınız: Prof. Dr. F. Neumark: Harp Ekonomisi (İstatistik Umum Müdürlüğü neşriyatından). Ankara 1937, sahife: 3 ve devamı; İ. Hüsrev Tökin: Müdafaa Ekonomisi, Ankara 1940, sahife: 21 ve devamı.

Son senelerde devamlı bir harp hazırlığı halinde bulunan Avrupa -bilhassa abloka tehlikesine maruz bulunan memleketlerde- ancak uzak deniz veya kara yollarından gelebilecek birinci derecede ehemmiyetli maddelerin dahilde istihsalleri için büyük gayretler sarfedilmiştir.

Sınaî kimya sahasındaki çalışmalar daha 1914-18 harbi esnasında muvaffakiyetli neticeler vermiş ve Almanyada bazı tabiat mahsullerinin benzerleri elde edilmişti.

Sentetik kimya usulleri maden kömüründen sun'î kauçuk (Buna) ve sun'î petrol müştakları istihsali bugün bilhassa Almanyada hayli ilerlemiştir. Sentetik kimya tarafından elde edilen maddeler bazan tabii asıllarına keyfiyetçe üstün bile bulunmaktadır (Buna, kalite itibarile tabii kauçuğa faiktir). Ancak sun'î istihsalde maliyet fiyatları henüz çok yüksektir. Buna, benzin, ağır yağlar, ilâh... yüksek istihsal masrafları dolayısıyla bugün ancak zarurî ahvalde harp ihtiyaçları için elde edilmektedir.

Kanaatımızca istihsal sebepleri bakımından pancar şekerini sun'î kauçukla mukayese etmek yanlış olmaz [1].

Asıl şeker nebatî kamıştır. Bundan yüz elli sene evvel Merkantilistlerin harp düşünce ve endişeleri Avrupada şekerini yerli bir mahsulden elde etmek çarelerinin araştırılmasına vesile olmuş ve nihayet pancardan kimyanın yardımile, şeker istihsali imkân tahtına alınmıştır. 19 uncu asır harpleri ve bilâhara aynı asrın malî siyaseti pancar şekerini sanayiinin Avrupada kurulmasını ve tutunmasını intaç etmiştir. Fakat yirminci asır harpleri, kamış şekerini beynelmül ticaretten kovmağa çalışan pancar şekerini için değişik neticeler vermiştir.

Bu etüdde Dünyada ve Türkiyede şeker meselesini bilhassa siyasi-iktisadi noktai nazardan tetkik etmeyi derpiş ediyoruz.

II

1914-18 HARBİNDEN EVVEL DÜNYADA ŞEKER MESELESİ

İnsanlar tatlı ihtiyaçlarını uzun müddet meyva, bal ve muhtelif iptidai şuruplarla karşılamışlardır. Avrupada tâ 18 inci asrın sonlarına

[1] Bugün odundan da şeker istihsali mümkündür. Fakat maliyeti çok yüksek olduğundan bu tarzda istihsal henüz mevzu bahis değildir.

kadar umumiyetle bu usul hüküm sürmüştür. Şeker, takriben bin sene evvel ilk defa Hintliler tarafından pek iptidaî bir tarzda kamıştan istihsal olunmuştur. *Büyük İskender* şark seferinden dönüşte şekerini garbe tanıtmıştır. İranlılar 6 ncı asırda kamıştan şeker istihsalini öğrenmiş bulunuyorlardı. Araplar, yedinci asırda, şeker kamışını Hindistandan Akdenize yaymışlardır. *Colombus* de şeker kamışını Kanarya adalarından Amerikaya götürmüştür. Bu suretle orta ve yeni çağlarda şeker kamışı ziraati bu nebatın yetişmesine müsait yüksek hararet ve rutubet iklimli mıntakalara (Hindistan, Cava, Formoz, Filipin, Cenubî Japonya, Avustralya, Natal, Büyük Okyanus adaları, U. S. A., Meksika, Küba, Orta Amerika, Brezilya, Arjantin, Peru, ilâh...) yayılmış bulunuyordu [1].

Avrupa, uzun müddet şekerini bir lüks madde olarak çok yüksek fiyatlarla sıcak memleketlerden ithal etmiştir. Avrupada şeker istihlâkinin yayılmasında Ehlisalip muharebelerinden dönenlerin rolü büyüktür. Avrupada şekerin halk tarafından geniş bir surette istihlâki ancak Amerikadan düşük fiyatla mebzul şeker ithali sayesinde mümkün olmuştur. Bu sahada İspanyollarla Portekizlilerin çalışmalarını burada yâdetmek lüzumlu bir kadirşinastıktır. 17 nci asırda kahve ve çay istihlâkinin taammümünden sonra Avrupaya şeker ithali daha ziyade genişlemiştir.

Kıymetli maden iddiharı yolile devletin askerî ve siyasî kudretini yükseltmek siyasetini güden 18 inci asır Merkantilistleri şeker ithaline mukabil harice külliyetli altın ve gümüş gitmesini tabiatile hoş görmemişler ve şekerin Avrupada yetişen bir mahsulden temini için nebatat ve kimya âlimlerinin mesaisini ikramiyelerle teşci ve teşvik etmişlerdir [2]. 18 inci asrın ortalarında tanınmış Alman âlimi *Margraff* pancardan şeker istihsalinin kabil olduğuna işaret etmiş, talebesi *Achard* da aynı asrın sonlarında pancardan şeker elde etmiştir.

[1] İstihsal memleketlerinin bugünkü vaziyeti hakkında etraflı malûmat ve istatistikler için bakınız: Prof. A. Rüstow (terc: R. Ş. Suvla), İktisadî Coğrafya, cilt I, İst. 1939, sahife: 56 ve devamı ve sahife: 195 ve devamı.

[2] Merkantilistler bir taraftan şekerin, bir Avrupa nebatından istihsaline çalışırlarken diğer taraftan da ham kamış şekerini (mosconade veya cassonade) tasfiye için büyük limanlarda «raffinerie» ler kurmuşlardır. Daha 1468 de Venedikte 4 tasfiyehane vardı. Bilâhara Amerikadan fazla ham şeker ithali üzerine tasfiyehaneler çoğalmıştır. Bilhassa Londra, Anvers, Amsterdam, Hamburg, Lizbon ve Havr'da pek çok «raffinerie» kurulmuştur. Meselâ 1750 de yalnız Hamburg'da 365 «raffinerie» mevcuttu. Kamış şekerini ithal eden Avrupa memleketleri zamanımızda da, ekseriyet itibarile, ham şeker ithal edip bunu kendi tasfiyehanelerinde işlemek usulüne devam etmektedirler.

Avrupada pancar şekerinin yayılarak ehemmiyet kesbetmesine bilhassa 1806 da *Napolyon*'un İngiltereyi mağlûp etmek için baş vurduğu *Blocus Continental* sebep olmuştur. Deniz aşırı memleketlerden kamış şekeri ithal edemiyen Avrupada - başta Fransa ve Almanya olmak üzere - şeker pancarı ziraat ve sanayii devlet himayesinden istifade ederek kısa zamanda büyük terakkiler kaydetmiştir. 19 uncu asır imtidadınca nebatat ve kimya âlimlerinin mütekâsif alâka ve mesaisi neticesi iyi pancar neveleri ve nisbeten kolay istihraç usulleri bulunmuş ve nihayet 1880-90 senelerinde dünya pancar şekeri istihsal miktarı kamış şekeri istihsalini geçmiştir.

Biraz evvel söylediğimiz gibi *Napolyon*'un ablokası Avrupada pancar şekeri sanayiinin teessüsüne yol açmıştır. 1812-13 de Fransada 334 şeker fabrikası faaliyete geçmiş bulunuyordu. Almanya, Hollânda, Avusturya-Macaristan ve Rusya da aynı sanayi süratle kurulmuştur. Fakat 1815 de *Napolyon* rejiminin çökmesi Avrupayı tekrar dünya ticaretine açtı. Mutedil bir gümrük siyasetinin süratle tammümü Avrupada kamış şekeri fiyatlarını süratle (kilosu 5 franktan 1½ franga) düşürdü. Şeker fiyatı pancar şekeri maliyetinden aşağıya düştüğü için, takriben 20 senelik hummalı bir faaliyetten sonra, pancar şekeri ziraat ve sanayii hemen tamamen ehemmiyetini kaybetmiş bulunuyordu [1].

1825/30 senelerinden itibaren Avrupada pancar şekeri istihsali tekrar ihya olunmuştur. Bu hâdisenin sebebini Avrupa devletlerinin malî siyasetlerinde aramak icap eder. Mütezayit âmme masraflarını karşılamak zarureti karşısında yeni varidat kaynakları arıyan Avrupa devletleri şekere ağır gümrük resimleri koymuşlardır [2]. Sırf malî gayelerle ilidas olunan bu vergi, pancar şekeri için mükemmel bir himaye tedbiri halini almıştır. Kamış ile tekrar rekabet fırsatını bulan pancar şekeri bu suretle yeniden bir kalkınma devresine girmiştir (Fransada pancar şekeri istihsali 1827 de 5 milyon kilodan 1837 de 45 milyona çıkmıştır).

Avrupada 1837 den itibaren yerli pancar şekerine de ağır vergiler tahmil edilmiştir. Pancar şekerinin (ziraat veya sanayi safhasının

[1] Şeker hakkındaki bu tarihi-iktisadî malûmat için bilhassa Prof. A. Rüstow, zikredilmiş eser sah. 56 ve devamı ve J. A. Pennock, La question du sucre en Europe. Lausanne, Paris 1935. sah. 12 ve devamından istifade edilmiştir.

[2] Bu sahada ilk harekete geçen Fransadır. Napolyon harpları Fransız hazinesini çok kötü bir vaziyete sokmuştu. 1830 tarihlerine doğru Devlet ham şekere 100 kg. da 45 frank gümrük resmi koydu. Tasfiye edilmiş şeker ithali de menedilmiş bulunuyordu.

veya her ikisinin birden) vergilerle tazyikinin sebebi, mebedede memlekete göre muhtelifdir: Fransada müstemleke kamış şekerlerinin itirazı, Prusyada kamış şekeri tasfiyehanelerinin himayesi. Bilâhara yerli pancar şekerinin tekrar millî piyasa ihtiyacını karşılması neticesinde kamış şekeri gümrük -ithal- resmi varidatı çok düştüğü için hazinenin bu zararını karşılamak isteyen Avrupa devletleri pancar şekerini bir kat daha tekliften çekinmemişlerdir. 1860 senesinden itibaren merkezî ve garbî Avrupa pancar şekeri istihsal miktarı bu mmtakaların istihlâk hacmini aşmış bulunuyordu. Yerli istihlâkten artan pancar şekerinin cihan piyasasında kamış şekeri ile rekabetini temin için bu sefer şeker müstahsili Avrupa devletleri bu maddenin ihracına açık veya kapalı prim vermiye başlamışlardır [1]. Görülüyor ki mebedede varidat kaynağı olarak ele alınan pancar şekeri sanayii 30 sene sonra devletin başına büyük bir masraf kapısı açmış bulunmaktadır [2]. Pancar şekeri müstahsili memleketler prim meselesini aralarında halletmek üzere 1864 de Pariste bir itilâf imza etmişlerdir. Bu suretle şeker sahasında beynelmilel ilk anlaşma meydana gelmiş bulunmaktadır.

Malî siyaset neticesi yeniden himaye gören pancar şekeri yukarıda da işaret ettiğimiz gibi 1880-90 senelerinden sonra kamış şekerini geçmiş ve yirminci asrın tam başında dünya istihsalinin üçte ikisine ulaşmıştır [3]. Tam bu sıralarda vukua gelen Amerika B. Devletleri-İspanya harbi (1898-99) vaziyeti kamış şekeri lehine değiştirmiştir. Bu harp neticesinde Filipin, Küba, Portoriko ve bilâhara Havai, U. S. A. nın eline veya nüfuzu altına geçmiştir. Amerikanın bol

[1] Devletin verdiği ihracat primi, fabrikaların işledikleri pancar miktarı üzerinden alınan verginin ihracat esnasında iadesi demektir. İhracat primi bir müddet sonra âdeta kendiliğinden bir misli artmış bulunuyordu; çünkü teknik sadakâti terakkiler sayesinde pancarın şeker randımanı hemen de bir misli çoğalmıştır.

[2] Etüdümüzün mevzuundan uzaklaşmamak için şeker meselesinin sebebiyet verdiği malî meseleleri burada derinleştirmeyeceğiz. Bu hususta geniş malûmat için bak: Günther Dillner, Weltzuckerwirtschaft und Marktregulierungen I (Weltwirtschaftliches Archiv, mart 1941, Band 53, Heft: 2 içinde) sahife: 443 ve devamı; Pennock, zikredilmiş eser sah. 15 ve devamı; Handwörterbuch der Staatswissenschaften içinde Zucker kelimesi; Nicklisch, Handwörterb. der Betriebswirtschaft içinde aynı kelime; Ed. von Lippmann, Die Geschichte des Zuckers 1929; Paillard La question des sucres, Lausanne - Paris 1916, sah. 12 ve devamı; Zeller, Der Kampf zwischen Rohr- und Rübenzucker, 1920, M. Schippel, Zuckerproduktio: und Zuckerprämien.

[3] 1852/53 tarihinde kamış şekeri 1.300.000, pancar şekeri de ancak 200.000 tona varıyordu. 1887/88 de kamış şekeri istihsalı 2.500.000 tona çıkmışsa da pancar şekeri aynı tarihte bu miktarı hayli aşmıştır

sermaye ve yüksek tekniği buralarını derhal büyük şeker plantajlarına haline sokmuştur. Bu yeni hareket kamış şekerini 1903/04 senesinde tekrar pancar şekerine yetiştirmiştir.

Yirminci asrın başlarında kamış ve pancar şekerleri cihan piyasasını elde etmek için yine amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. 1902 senesinde Bruxelles şehrinde toplanan beynelmilel konferansta kamış ve pancar şekeri müstahsili memleketler bilhassa ihracat meselesini görüşmüşler ve bir anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmanın esaslı noktalarından biri pancar şekeri memleketlerinde ihracata verilen primlerin lâğvidir [1]. Bunun üzerine pancar şekerinin gayri tabî rekabetinden kurtulan kamış şekeri, bahsettiğimiz diğer âmilin de müzaheretile büyük bir hızla inkişaf etmiş ve harbe tekadüm eden 1913 senesinde dünya istihsalinin %52 sine ulaşmıştır.

III

1914-1918 CİHAN HARBİNİN VE NETİCELERİNİN ŞEKER SAHASINDAKİ TESİRLERİ

1914-1918 harbi merkezî ve cenubu şarkî Avrupa devletlerinin beynelmilel ticaretten yeniden tecritlerini intaç etmiştir. Fakat yirminci asır Avrupa ablukası pancar şekeri bakımından bir asır evvelki Napolyon Blocus'üne nazaran tamamen aksi tesirler husule getirmiştir. Umumî Harp esnasında pancar ziraat ve sanayi işçilerinin seferberliği ve pancar tarlalarıyla şeker fabrikalarının kısmen harp harekât sahası dahilinde bulunmaları istihsalin azalmasının en büyük âmilidir [2]. Bundan başka bazı pancar şekeri memleketleri de ihracat imkânsızlığı karşısında istihsallerini kısmak mecburiyeti karşı-

[1] İhracatı primleme usulünün terki, ilk bakışta hayli garip görünen bir aksülâmel doğurmuştur. Primlerin lâğvını isteyenlerin başında kamış şekeri ihracatçısı müstemlekelere sahip İngiltere bulunuyordu. Böyle olduğu halde bu işe en çok itiraz eden İngiliz milleti olmuştur. 1903 e kadar ihracat primli Avrupa pancar şekerini pek ucuza yiyen İngilizler, o tarihten itibaren kendi müstemlekelerinin kamış şekerlerini daha pahalıya yemek mecburiyeti karşısında kalmışlardır. Görülüyor ki bu anlaşmada İngiliz Hükûmeti, millî istihlâki aleyhine müstemleke iktisadiyatını korumuştur.

[2] Avrupada 1913/14 de 2.200.000 hektarlık pancar ekildiği halde 1919/20 de bu miktar 1.300.000 hektara kadar düşmüştür. 1913/14 de 8.25 milyon ton olan şeker istihsalı 1919/20 de 2,50 milyon tona inmiştir. Bu düşüş % 94 nisbetinde muharip devletlerin istihsal noksanlığından husule gelmiştir. (F. O. Licht, Weltzuckerstatistik, Magdebourg, 1937 ve Memorandum de la S. d. N., 1929).

smda kalmışlardır. Umumî Harp esnasında pancar şekerini cihan piyasasından hemen tamamen kovmuş bulunan kamış şekeri 1919 da 11 milyon tona (ham şeker) erişmiş bulunuyordu; aynı tarihte pancar şekeri istihsalı ancak 3,5 milyon ton olduğuna göre iki şekerin istihsal nisbetleri %75 ve %25 dir.

Kamış ve pancar şekerleri arasındaki rekabet Umumî Harpten sonra yine hâd bir devreye girmiştir. Harpten çıkan Avrupa devletleri pancar şekerlerini türlü tedbirlerle himaye ederek millî sanayilerini tekrar ihyaya koyulmuşlardır.

Harp sonrası Avrupa pancar şekeri vaziyetini tetkik ederken birkaç noktaya kısaca temas etmek mecburiyeti karşındayız. Umumî Harpten çok evvel, 19 uncu asır sonlarında, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya, Belçika ve Hollânda gibi eski şeker müstahsili memleketlere imtisalen daha birçok Avrupa memleketleri pancar şekeri istihsaline başlamış ve bu sahada hayli ilerlemiş bulunuyorlardı. İsveç ve Danimarka 1880 de, Rumanya 1876 da, Bulgaristan 1898 de, Sırbistan ve İtalya 1890 da, İspanya 1898 de pancar şekeri sanayiini kurmuşlardır. Bu memleketlerde şeker sanayiinin kurulması ve himayesi zamanının dünyada proteksiyonist fikirlerin serbesti cereyanına yeniden galebesi tarihlerine tamamen intibak ettiğini gözönünden uzak bulundurmamak lâzımdır. Şimalî Amerika Birleşik Devletlerinin de 1890 dan itibaren bir pancar şekeri memleketi haline gelmesi burada işaret edilmesi elzem, mühim bir husustur.

Umumî Harpten sonra muharip ve gayri muharip şeker müstahsilleri pancar şekeri ziraat ve sanayilerini ihya, takviye ve inkişaf ettirerek kamış şekerine karşı türlü mücadele tedbirleri ittihaz ederken bazı memleketler de yeniden pancar şekeri müstahsili gruba na iltihak etmişlerdir. Bunlar, başta Büyük Britanya (1919) olmak üzere, İrlanda (1925), Letonya (1925), Türkiye (1926), Litvanya (1931), İran (1932) dir.

Bu memleketlerin pancar şekeri istihsaline girişmelerinin sebepleri muhtelifdir. Büyük Britanya gibi serbestinin baş mümessili bir memlekette deniz aşırı menşeli ucuz kamış şekeri istihlâki yerine yerli pahalı pancar şekerinin tercihi tabîî çok hayretle karşılanmıştır. Bunun sebabını, evvelâ Büyük Britanya İmparatorluğunun kendi kendine kifayet politikasında aramak lâzımdır. Filhakika Umumî Harp arifesinde Büyük Britanya İmparatorluğu cüzülerinin anavatana gönderebildikleri kamış şekeri İngiliz adalarının ihtiyacına kâfi

gelmediğinden (şeker ithalâtının ancak %3,5 u) İngiltere ayrıca büyük miktarda Almanya, Avusturya, Amerika ve Cava şekeri satın almaktaydı. İşte İngiltere bu yabancı şekerin yerini hiç olmazsa kısmen tutmak için millî pancar şekeri sanayiini kurmuş ve bu sanayii daha ilk hamlede büyük devlet yardımları ile himaye etmiştir [1]. Ticaret bilânçosunun ıslahı ve işsizlikle mücadele gibi sebepler de bilâhara İngilterede şeker sanayiinin daha ziyade tutulmasını intaç etmiştir. Fakat bu sebeplerden başka İngilterenin Harbi Umumî tecrübelerini ve çektiği sıkıntıları gözönünde bulundurarak yeni bir tahtelbahir ablukasına karşı tedbir almak istediği cihetini de burada zikretmek doğru olur. İngilterenin bu hususta ne kadar haklı ve dürbin hareket ettiğini zamanımız hâdisatı açıkça göstermektedir. Bugün Britanya adalarında diğer iâşe maddelerine nazaran şeker daha boldur. Bunun sebebi yerli şekerin millî istihlâki kısmen karşılıyacak bir vaziyette bulunmasıdır.

Diğer memleketlerin harpten sonra maliyet masraflarına bakmadan şeker sanayii kurmalarının sebeplerinden birini de bu siyâsî noktada aramak icap eder. Umumî Harp içinde yabancı memleketlerle münakale yolları kesilmiş veya çok muhataralı bir hal almış olan muharip ve bitaraf bütün memleketler çektikleri sıkıntıları gözönünde bulundurarak yeni bir harp zuhurunda şekersiz kalmamak için tedbir ittihazını lüzumlu görmüşlerdir. Nihayet 1929 haziranının teşdit ettiği döviz kıtlığı ve ticaret bilânçosu pasifile mücadele, ilâh.. gibi iktisadî sebepler de şeker pancarı sanayiinin kurulmasında büyük rol oynamıştır.

Etüdümüzde tebarüz ettirmeğe çalıştığımız bir düşünceye burada tekrar temas edelim: Şeker pancarı bir harp mahsulüdür demistik. Hâdisat bu noktai nazarı teyit etmektedir. Umumî Harpten sonra şeker pancarı sanayii kuran memleketler bu tesisi yaparken ya doğrudan doğruya yeni bir harp zuhurunda şeker ithal edememek düşüncesine, yahut da yine bilvasita harbin doğurduğu iktisadî zaru-

[1] Bugün, pancar şekeri muhtelif usullerle himaye edilmektedir. Bu usuller belli başlı 3 nevi arzeder:

- a) Gümrük himayesi (ekser memleketlerde bu metot takip edilmektedir).
- b) Şeker sanayiine yardım - subvention - (İngiltere, İrlanda, Romanya, Bulgaristan, ilâh.. tarafından tatbik edilen usul),
- c) Şeker sanayiini gümrük himayesi altında devlet monopolü halinde işletme (Letonya, Litvanya, İran, ilâh..)

veya her ikisinin birden) vergilerle tazyikinin sebebi, mebdede memlekete göre muhtelifdir: Fransada müstemleke kamış şekerçilerinin itirazı, Prusyada kamış şekeri tasfiyehanelerinin himayesi. Bilâhara yerli pancar şekerinin tekrar millî piyasa ihtiyacını karşılaması neticesinde kamış şekeri gümrük -ithal- resmi varidatı çok düştüğü için hazinenin bu zararını karşılamak istiyen Avrupa devletleri pancar şekerini bir kat daha tekliften çekinmemişlerdir. 1860 senesinden itibaren merkezî ve garbî Avrupa pancar şekeri istihsal miktarı bu mintakaların istihlâk hacmini aşmış bulunuyordu. Yerli istihlâkten artan pancar şekerinin cihan piyasasında kamış şekeri ile rekabetini temin için bu sefer şeker müstahsili Avrupa devletleri bu maddenin ihracına açık veya kapalı prim vermiye başlamışlardır [1]. Görülüyor ki mebdede varidat kaynağı olarak ele alınan pancar şekeri sanayii 30 sene sonra devletin başına büyük bir masraf kapısı açmış bulunmaktadır [2]. Pancar şekeri müstahsili memleketler prim meselesini aralarında halletmek üzere 1864 de Pariste bir itilâf imza etmişlerdir. Bu suretle şeker sahasında beynelmilel ilk anlaşma meydana gelmiş bulunmaktadır.

Malî siyaset neticesi yeniden himaye gören pancar şekeri yukarıda da işaret ettiğimiz gibi 1880-90 senelerinden sonra kamış şekerini geçmiş ve yirminci asrın tam başında dünya istihsalinin üçte ikisine ulaşmıştır [3]. Tam bu sıralarda vukua gelen Amerika B. Devletleri-İspanya harbi (1898-99) vaziyeti kamış şekeri lehine değiştirmiştir. Bu harp neticesinde Filipin, Küba, Portoriko ve bilâhara Havai, U. S. A. nm eline veya nüfuzu altına geçmiştir. Amerikanın bol

[1] Devletin verdiği ihracat primi, fabrikaların işledikleri pancar miktarı üzerinden alınan verginin ihracat esnasında iadesi demektir. İhracat primi bir müddet sonra âdeta kendiliğinden bir misli artmış bulunuyordu; çünkü teknik sahadaki terakkiler sayesinde pancarın şeker randımanı hemen de bir misli çoğalmıştır.

[2] Etüdümüzün mevzuundan uzaklaşmamak için şeker meselesinin sebebiyet verdiği malî meseleleri burada derinleştirmeyeceğiz. Bu hususta geniş malûmat için bak: Günther Dillner, Weltzuckerwirtschaft und Marktregulierungen I (Weltwirtschaftliches Archiv, mart 1941, Band 53, Heft: 2 içinde) sahife: 443 ve devamı; Pennock, zikredilmiş eser sah. 15 ve devamı; Handwörterbuch der Staatswissenschaften içinde Zucker kelimesi; Nicklisch, Handwörterb. der Betriebswirtschaft içinde aynı kelime; Ed. von Lippmann, Die Geschichte des Zuckers 1929; Paillard, La question des sucres, Lausanne - Paris 1916, sah. 12 ve devamı; Zeller, Der Kampf zwischen Rohr- und Rübenzucker, 1920, M. Schippel, Zuckerproduktion und Zuckerprämien.

[3] 1852/53 tarihinde kamış şekeri 1.300.000, pancar şekeri de ancak 200.000 tona varıyordu. 1887/88 de kamış şekeri istihsalı 2.500.000 tona çıkmışsa da pancar

sermaye ve yüksek tekniği buralarını derhal büyük şeker plantajları haline sokmuştur. Bu yeni hareket kamış şekerini 1903/04 senesinde tekrar pancar şekerine yetiştirmiştir.

Yirminci asrın başlarında kamış ve pancar şekerleri cihan piyasasını elde etmek için yine amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. 1902 senesinde Bruxelles şehrinde toplanan beynelmilel konferansta kamış ve pancar şekeri müstahsili memleketler bilhassa ihracat meselesini görüşmüşler ve bir anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmanın esaslı noktalarından biri pancar şekeri memleketlerinde ihracata verilen primlerin lâğvidir [1]. Bunun üzerine pancar şekerinin gayri tabii rekabetinden kurtulan kamış şekeri, bahsettiğimiz diğer âmilin de müzaheretile büyük bir hızla inkişaf etmiş ve harbe tekadüm eden 1913 senesinde dünya istihsalinin %52 sine ulaşmıştır.

III

1914-1918 CİHAN HARBİNİN VE NETİCELERİNİN ŞEKER SAHASINDAKİ TESİRLERİ

1914-1918 harbi merkezî ve cenubu şarkî Avrupa devletlerinin beynelmilel ticaretten yeniden tecritlerini intaç etmiştir. Fakat yirminci asır Avrupa ablukası pancar şekeri bakımından bir asır evvelki Napolyon Blocus'üne nazaran tamamen aksi tesirler husule getirmiştir. Umumî Harp esnasında pancar ziraat ve sanayi işçilerinin seferberliği ve pancar tarlalarile şeker fabrikalarının kısmen harp harekât sahası dahilinde bulunmaları istihsalin azalmasının en büyük âmilidir [2]. Bundan başka bazı pancar şekeri memleketleri de ihracat imkânsızlığı karşısında istihsallerini kısmak mecburiyeti karşı-

[1] İhracatı primleme usulünün terki, ilk bakışta hayli garip görünen bir aksülâmel doğurmuştur. Primlerin lâğvini isteyenlerin başında kamış şekeri ihracatçısı müstemlekelere sahip İngiltere bulunuyordu. Böyle olduğu halde bu işe en çok itiraz eden İngiliz milleti olmuştur. 1903 e kadar ihracat primli Avrupa pancar şekerini pek ucuza yiyen İngilizler, o tarihten itibaren kendi müstemlekelerinin kamış şekerlerini daha pahalıya yemek mecburiyeti karşısında kalmışlardır. Görülüyor ki bu anlaşmada İngiliz Hükümeti, millî istihlâki aleyhine müstemleke iktisadiyatını korumuştur.

[2] Avrupada 1913/14 de 2.200.000 hektarlık pancar ekildiği halde 1919/20 de bu miktar 1.300.000 hektara kadar düşmüştür. 1913/14 de 8.25 milyon ton olan şeker istihsalı 1919/20 de 2,50 milyon tona inmiştir. Bu düşüş % 94 nisbetinde muharip devletlerin istihsal noksanlığından husule gelmiştir. (F. O. Licht, Weltzuckerstatistik, Magdebourg, 1937 ve Memorandum de la S. D. N. 1090)

da tahdit edilmiştir. Yine 1937 anlaşmasına göre ithalâtçı memleketler de satın aldıkları şekerin miktar ve menşei hususunda birçok hükümlerle bağlanmışlardır.

1937 anlaşması 1939 eylülünde harbin başlamasıyla beraber fiilen münfesihtir.

IV

BUGÜNKÜ HARBİN ŞEKER SAHASINDAKİ AKİSLERİ

1939 senesinde başlayan yeni büyük harbin şeker sahasındaki tesirlerini etraflı bir surette tetkik vakti henüz gelmemiştir. Bu hususta en salim usul mufassal istatistiklere müstenit malûmatın neşrini, dolayısıyla harbin sonunu beklemektir.

Ancak Romadaki Beynelmîl Ziraat Enstitüsünün, Milletler Cemiyetinin ve bazı Alman ve İngiliz ciddî iktisat müesseselerinin 1939, 1940 ve 1941 seneleri neşriyatını esas ittihaz ederek yeni harbin dünya şeker meselesi üzerindeki ilk tesirlerini tesbit ve müstakbel tesirlerini de tahmin edebiliriz.

Evvelâ bu harbin geçen Umumî Harbe nazaran Avrupada farklı neticeler verdiğini tesbit etmeliyiz. Aşağıdaki istatistiklerin de gösterdiği gibi bugünkü harp pancar şekeri istihsalini azaltmamıştır. Bunun sebebi Avrupada filî harbin şimdiye kadar pek kısa sürmüş bulunması ve pancar ekim sahasıyla pancar şekeri sanayiinin harpten fazla mutazarrır olmamış bulunmasıdır. Diğer taraftan mahdut da olsa bir kısım Avrupa pancar şekeri memleketleri harpte bitaraf kalmışlardır. Bundan başka muharip ve gayri muharip bütün Avrupa pancar şekeri memleketleri istihlâklerini yerli mahsulle (hariçten şeker ithali, ya abluka yahut da deniz yollarındaki muhatara dolayısıyla imkânsız veya çok güç olduğu için) karşılayabilmek için istih-sallerini fabrikalarının en yüksek kapasitesine çıkarmağa çalışmışlardır [1]. Ancak Alman-Rus harbi uzun müddet devam ettiği takdirde Rus ve eski Polonya arazisindeki pancar ziraatinin ve şeker sanayiinin büyük bir istihsal noksanlığı arzedeceği muhakkaktır. Bizi bu mülâhazalara sevkeden istatistikleri şöyle kaydetmek kabildir:

[1] Bu hususta en müşahhas misal Türkiye şeker sanayi ve bu sanayi istihsalidir. (Bak: Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. 1941 Bilânço ve rapor, s. 5 ve devamı).

DÜNYA PANCAR ŞEKERİ İSTİHSALİ
1936/37 — 1939/40
(1.000 kental olarak)

Sene	F.O. Licht'in neşrettiği Welt-Zucker- statistik (1937) rakamları	Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich (1938) rakamları	Annuaire international de statistique agricole (1940) rakamları
1936-37	102.330	101.570	94.500
1937-38	—	110.010	101.900
1938-39	—	—	97.700
1939-40	—	—	105.200

Umumî Harpten sonra dünyada sulh havası bir türlü takarrür etmediği için birkaç istisnasile (Yunanistan, İsviçre...) hemen her Avrupa memleketi, daha evvel de mevzuubahis ettiğimiz gibi, harplerde ortaya çıkan ablukanın tesirlerinden ve deniz yollarının muhatarasından kendilerini korumak için (diğer iktisadî zaruretlerin - döviz kıtlığı, ilâh...- de tazyikile) kamış şekerinden daha pahalı maliyeti olduğu halde millî pancar şekeri sanayii kurmuştur [1]. Muha-

[1] Dün olduğu gibi bugün de ve hemen kat'iyetle söyleyebiliriz ki yarın da kamış şekeri pancar şekerine nisbetle daha çok ucuza mal edilmektedir ve edilecektir. Bu vaziyetin sebeplerini izah edelim (bakınız: **A. Rustow**, zikredilmiş eser, sahife 62-63; **Pennock**, zikredilmiş eser; **Dillner**, zikredilmiş etüt):

a) Kamış, aynı hacimde pancara nisbeten daha çok şeker ihtiva eder.

b) Şeker kamışı ziraatî yapılan yerlerde aynı topraktan senede birkaç kere mahsul alınabilir. Pancar mutedil iklimde senede ancak bir kere mahsul verir. Kamış, toprak üstü bir nebatır, hasadında fazla emeğe lüzum yoktur, mahsulü makina toplar. Pancar toprak altı bir mahsuldür, ekilmesinden toplanmasına kadar uzun el emeğine muhtaçtır.

c) Pancar mahsulü, istihsal mıntakaları icabı meteorolojik hâdiselerden daha ziyade müteessir olur. Bu bakımdan pancarda kötü mahsul seneleri mevzuubahistir. Kamışta bu mahzur, pancara nisbetle, lâşey kabilindedir.

d) Sanayide kamıştan şeker istihsalı kolay birkaç fizikî ameliye ile başarılr. Pancardan şeker istihsalı ise güç, uzun ve masraflı kimyevî ameliyelere mütevakıftır.

e) Kamış müstahsili sıcak memleketlerde, toprak kirası ve amele ücreti, pancar müstahsili mutedil Avrupa memleketlerine nazaran çok ucuzdur.

Bu âmillerin tesiri altında kamış şekeri bugünkü bilgiler dahilinde, pancar şekerine nazaran daima daha ucuza istihsal edilecektir.

Eğer dünyada tam bir sulh elde edilseydi, milletler arasındaki coğrafi iş bölümü şeker sahasında da kendini gösterecek ve şeker yalnız kamıştan istihsal edi-

evvelâ kendi ihtiyaçlarını karşılamış ve sonra da (1920 de cenubî Afrika, 1923 de Avustralya) ihracatçı vaziyete geçmişlerdir [1].

Kamış şekeri için Umumî Harp fevkalâde bir fırsat olmuştur. Harp esnasında Avrupa şeker memleketleri, yukarıda da bahsettiğimiz gibi ihracat şöyle dursun, kendileri imkân buldukça ithalâtçı vaziyete geçmişlerdir. U. S. A. ilâh.. gibi memleketlerde de millî gelirin çoğalması şeker istihlâkini çoğaltmıştır. Yükselen fiyatlar karşısında kamış şekeri memleketleri istihallerini imkân nisbetinde arttırarak rakipsiz bir vaziyette cihan piyasasını tamamen elde etmişlerdir [2].

Umumî Harpten sonra kuvvetli kamış şekeri ile sıkı bir himaye altında dirilen ve genişliyen pancar şekeri arasında yeniden amansız bir rekabet başlamıştır. Bu mücadele neticesinde şeker istihsal miktarı dünya şeker istihlâk miktarını aşmış, dolayısıyla bilhassa 1923/24 senesinden itibaren fiyatlarda büyük bir düşüş vukua gelmiştir [3]. Şeker fiyatlarını muayyen bir seviye üstünde tutmak için ihracatçı memleketlerin münferiden aldıkları tedbirler tabiatile muvaffakiyetli neticeler vermemiştir. (1926 da Kübanm istihsalı tahdit yolile revalorizasyon tedbirleri). Bilâhara Küba şekerleri ile alâkadar Amerikan bankalarının teşebbüsü üzerine 1931 de Bruxelles'de beynelmil bir şeker konferansı toplanmıştır. Konferansta Amerikan mümesilinin adına izafeten *Chadbourne* itilâfı denilen bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma mucibince konferansa iştirak eden devletler (Küba, Cava, Peru, Almanya, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Belçika, Hollânda ve Yugoslavya) ihracatlarını muayyen miktarlarla kontenjante etmişlerdir. *Chadbourne* itilâfı ilk inkraz tarihi olan 1935 senesinde mer'iyetten kalkmış ve üzerine tekrar avdet edilmemiştir [4]. Son şeker konferansı 1937 senesinde Londrada toplanmıştır. Bu konferansın mukarreratı hem şeker ihracatçısı ve hem de şeker ithalâtçısı memleketleri alâkadar etmektedir. 21 devletin imzaladığı itilâfnameye nazaran şeker ihracatı *Chadbourne* itilâfında olduğu gibi yine her ihracatçı memleket için kontenjante edilmiştir. Bundan başka ihracatçı memleketlerin yapabilecekleri stok miktarı

[1] Geniş malûmat için bak: Günther Dillner, zikredilmiş etüt II nci kısım s: 630-631.

[2] Bakınız: Dillner, zikredilen etüt I inci kısım, sah. 451 ve devamı.

[3] Aynı tarihten itibaren dünya şeker stoku, 1933 senesine kadar mütemadiyen yükselmiştir.

[4] *Chadbourne* itilâfı hakkında etraflı bilgi için bakınız: G. Dillner, zikredilmiş eser, II nci kısım, sah. 637-639 ve J. A. Pennock, zikredilmiş eser, sah. 168-194.

Dünyada ve Türkiyede Şeker Meselesi

retlere (döviz kıtlığı, işsizlik, ilâh...) uyararak hareket etmişlerdir.

Bu mülâhazalardan sonra pancar şekeri memleketlerini i kapasiteleri itibarile şöyle bir tasnife tâbi tutmak icap eder: 1) şalleri istihlâklerinden fazla memleketler, 2) İstihsalleri istihlâkine yeten memleketler, 3) İstihsalleri istihlâklerinden eksik leketler. Fakat hemen ilâve edelim ki bu tasnif zaman bakım mutlak bir kıymet arzetmez. Yirminci asırda ve bilhassa Harpten sonra dünyanın her tarafında şeker istihlâki mühim bir bette artmıştır. İstihsal istihlâki aynı nisbet dahilinde takip etmiş gine göre zamanla memleketlerin tasnifdeki mevkillerini değiştirebilecekleri bedihîdir. Nitekim vaktile ihracatçı bulunan Frans manya, Hollânda, Belçika bugün kendilerine yeter ve hattâ ithal memleketler meyanındadırlar. Bugün Avrupada büyük mikyas istihlâk halâtçı olarak ancak İngiltereyi buluyoruz (tasnifimizde 3. cü dahildir). Şeker sahasında birçok Avrupa memleketleri bugün yeterleme yeter vaziyettedirler. Şeker istihsal etmiyen ve istihlâk tamamiyle ithalâtla karşılayan: Yunanistan, Portekiz, İsviçre gibi mahdut küçük memleketleri de ya ayrı bir sıraya koymak, ya tasnifimizde üçüncü gruba ilhak etmek lâzımdır.

1914-1918 Umumî Harbinden sonra pancar şekerinin vaziyetini kısaca hulâsa etmiş bulunuyoruz. Şimdi yine aynı devirde şeker durumuna bir nazar atfedelim.

U. S. A. - İspanya harbinin kamış şekeri istihsaline yaptıkları sirden bir nebze bahsetmiştik. Bilâhara kamış şekeri fabrikaları yirminci asrın teknik terakkilerinden fevkalâde istifade etmiş istihsal bu suretle hem daha kolay, hem daha süratli ve hem de ucuz yapılmak yoluna girmiştir. Bundan başka kamış şekeri zam sermayeli Amerikan, İngiliz ve Hollânda tröstlerinin elinde büyük plantaj sistemi dahilinde fevkalâde inkişafa mazhar olmuştur. Bir taraftan, Küba, Cava, Havai, Filipin, Hindistan, Portoriko, Pitrius, Güyan, Formoz (Japonya), Orta Amerika gibi eski müstemsak memleketler azîm terakkiler kaydederlerken, Avustralya ve C. Afrika gibi İngiltereye bağlı memleketler de Britanya İmparatorluğunun kendine yeterlik ve «Empire Preference» siyasetine uy-

[1] Bu meseleler hakkında etraflı malûmat için bakınız: Günther Marktregulierungen in der Weltzuckerwirtschaft II, (Weltwirtschaftliches mayıs 1941, 53. Band, Heft 3 içinde), sah. 627 ve devamı; Pennock, zikredilmiş sah: 52 ve devamı.

rip ve gayri muharip Avrupa bugünkü harbe şeker bakımından 1914 harbine nazaran daha hazırlıklı bir vaziyette girmiştir.

Yeni harbin kamış şekeri sahasındaki tesirlerine gelince, şimdiden ancak şu husus ileri sürülebilir: harbin ilk senesinde kamış şekeri istihsali sabit bir seviye muhafaza etmiştir.

Harbin ilk 8 ayı zarfında (Fransanın istilâ ve mağlûbiyetine kadar geçen müddet) Avrupanın büyük kısmı deniz aşırı ticarete açık bulunduğu için muharip ve bitaraf birçok Avrupa memleketi yerli istihsal açığını kapamak ve stok yapmak üzere büyük miktarda kamış şekeri ithal etmişlerdir. 1939 da Küba, Haiti, Meksika, Salvador, Brezilya, Peru, Cava, Formoz, Filipin, Mısır ve Havai'nin ihracat fazlası göstermelerinin sebebi de budur [1].

1940 haziranından sonra Avrupanın büyük kısmı dünya ticaretine kapanmıştır (1914 de açık kalmıştı). Şu halde 1940/41 den itibaren kamış şekeri ihracat imkânı azalmış bulunmaktadır. Bundan başka harbin sebebiyet verdiği vapur fıkdanı da ihracatı baltalyan belli başlı bir âmildir. Harpten evvel pancar şekerinin ihracat piyasası pek daralmış olduğu için kamış şekerinin bugün pancar şekerinden devren yeni satış piyasası kazancı da pek cüz'üdür.

Bahsettiğimiz sebepler -satış hacminin azalması- dolayısıyla kamış şekeri istihsali harbin ikinci senesinden itibaren sür'atle düşmektedir. Meselâ Küba 1939/40 yılında 2,8 milyon ton istihsalde bulunmuşken 1940/41 mahsulü için ileri sürülen miktar ancak 2 milyon tondur Newyorktaki Willet and Gray müessesesine göre 2,3 milyon). Peru, San Domingo ve Haiti mahsulü de yine 1940/41 de bir evvelki seneye nazaran hayli düşük olarak tahmin edilmektedir. Belli başlı müstahsillerden Cava mahsulünün 1941 de 1,75, 1942 de de 1,50 milyon tona ineceği hesap edilmektedir. Cava nisan-tegrinievvel 1939 da 930 bin tonluk ihracat yapmışken, 1940 da aynı devrede ancak 535

lerek ucuza bütün dünyada istihlâk edilecekti. Fakat devamlı sulh dünyada hiçbir vakit vücut bulmamıştır. Devamlı sulha inanıp diğer zarurî sanayi meyânında pancar şekeri sanayiini kurmayan devletler Umumi Harp esnasında şekersizlikten hayli sıkıntı çekmişlerdir.

Yirminci asrın harpleri memleketleri ister istemez kendi kendilerine kifayet siyasetine sevketmektedir. Bu hareketin neticesi olarak şeker gittikçe beynelmîlî bir meta olmaktan çıkmakta ve millî bir mahiyet almaktadır.

[1] Annuaire international de Statistique Agricole. Rome 1940.

bin ton göndermiştir. Buna mukabil yine Cavada stok 638 bin tondan (1939 teşrinievvel) 1,110 milyon tona (1940 teşrinievvel) çıkmıştır.

Büyük Britanya İmparatorluğu cüzülerinden olan Natal ve Avustralyada da kâfi vapur bulunmadığı için ihracat azalmış ve dolayısıyla 1940/41 mahsulü de kısılmıştır [1].

Kamış şekeri istihsal miktarlarını gösteren son resmî ve toplu istatistikler şu vaziyeti tebarüz ettirmektedir:

DÜNYA KAMIŞ ŞEKERİ İSTİHSALI

1936/37 — 1939/40

(1.000 kental olarak)

Sene	F. O. Licht'in Welt - Zucker - statistik'ine göre	Statistisches Jahr h. f. d. Deutsche Reich'e göre	Annuaire international de statistique Agricole'e göre
1936-37	184.416	190.933	178.900
1937-38	—	185.140	172.600
1938-39	—	—	173.000
1939-40	—	—	174.100

1941 senesinden sonra harp daha devam ve Pasifik denizile Uzakşarka sirayet ettiği takdirde kamış şekeri istihsalinin belki de mütezat âmiller tesiri altında mühim miktarda tenakusuna intizar etmek icap edecektir. Stokların çoğalması ve satış müşkülâtı dünya şeker piyasasındaki -Nevyorktaki- fiat istikrarının ve hattâ sukutunun sebebidir. Aşağıya belli başlı kamış şekeri piyasaları olan Nevyork ve Londranın son fiyat istatistiklerini naklediyoruz. Kâğıt para kıymet temevvüçlerinin harbin tevhit ettiği aslî fiyat temevvüçlerini ifna etmemesi için fiyatlar altın frank üzerinden tanzim edilmiştir. Burada aslen Nevyork piyasası fiyatlarına ehemmiyet vermek lâzımdır. Londradaki fiyat tereffüü Atlantik yolundaki fevkalâde muhataradan ve dolayısıyla çok yüksek navlun ve sigorta priminden veya hiç sigorta yapılmamasından neş'et etmektedir:

[1] Wirtschaftsdienst, Heft 12, 1941. 21 mart 1941.

KAMIŞ ŞEKERİ DÜNYA TOPTAN FİYATLARI [1].

(Altın frank hesabı)

Kental fiyatı

Sene ve Ay	New-York'ta Küba 96° şekeri C. I. F.	Londra'da granüle şeker gümrüklü
1938 2. Kânun	15.59	30.62
" 1. Kânun	13.36	28.52
1939 2. Kânun	12.82	28.92
" Ağustos	13.16	32.54
" Eylül	15.86	33.50
" 1. Teşrin	13.50	44.40
" 2. Teşrin	11.07	43.54
" 1. Kânun	12.08	43.54
1940 2. Kânun [2]	2.85	—
" Şubat	2.85	—
" Mart	2.80	—
" Nisan	2.85	—
" Mayıs	2.70	—
" Haziran	2.76	—
" Temmuz	2.63	—
" Ağustos	2.66	—
" Eylül	2.75	—
" 1. Teşrin	2.78	—

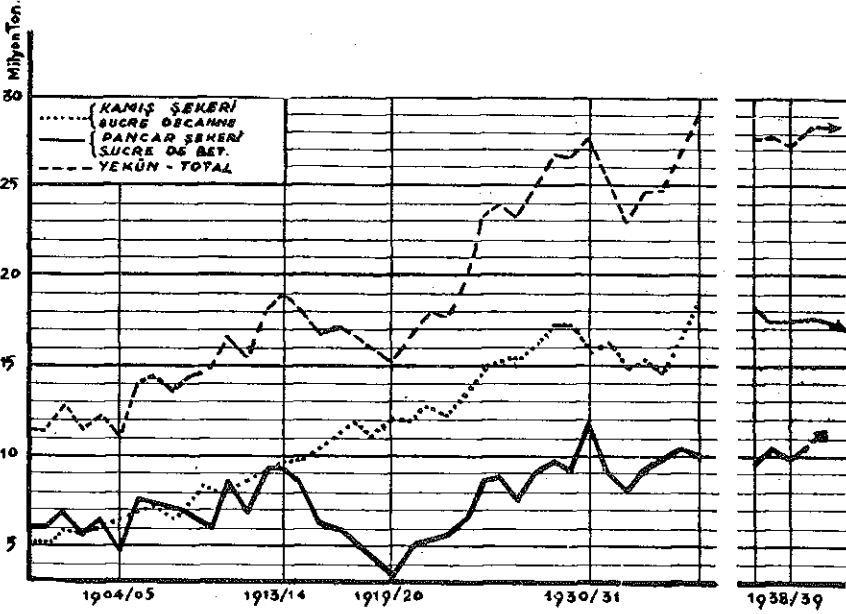
Kısaca mülâhaza ettiğimiz dünya şeker tarihinden şöyle bir netice istihraç etmek mümkündür: Şeker gittikçe millî bir mahsul haline almakta ve beynelmilel ticaretteki rolünü kaybetmektedir. Pancar şekeri son on senedenberi tedricen beynelmilel ticaretten çekilmiştir. Kamış şekerinin daha bir müddet Amerika, Asya, Avustralya ve Afrikada beynelmilel ticarete yer alması icap edecektir. Avrupada ancak İngiltere ile İsviçre, Portekiz gibi küçük memleketler yerli pancar şekerile millî istihlâklerini karşılayıncaya kadar denizaşırı kamış şekerine mahreç teşkil edeceklerdir.

Yirminci asırda kamış ve pancar şekerleri arasındaki rekabeti

[1] Annuaire international de statistique agricole 1939-40. Roma 1940. sah. 949-950.

[2] Cemiyeti Akvam, Bulletin Mensuel de Statistique No. 10, 1940, sah. 358. 100 libre ham şekerin dolar olarak fiyatı.

bir bakışta müşahede edebilmek için vaziyeti bir grafikte irae etmeyi münasip buluyoruz. Grafikte muhtelif siyasi-iktisadî hâdiselerin şeker nevilerine tesir derecesi pek açık bir surette görülmektedir.

1900-1937: F. O. Licht, Weltzuckerstatistik, Magdebourg 1937.

1937-1939: Annuaire International de Statistique Agricole, Rome 1940.

V

TÜRKİYEDE ŞEKER İKTİSADİYATI

Türkiye 1927 senesine kadar şekerini tamamen hariçten tedarik etmiştir. Evvelâ hususî teşebbüsle işe başlıyan şeker sanayiimiz bilâhara ancak devlet yardımile bugünkü kudretli vaziyete geçmiştir. Evvelâ Uşak, sonra Alpullu, Eskişehir ve Turhal fabrikaları faaliyete geçmişlerdir. Bilâhara istihsal piyasaya göre tanzim edilmek ve maliyet düşürülmek için şeker fabrikalarımız birleştirilmişlerdir. 1939 senesinde şeker istihlâkimiz yuvarlak rakam 100,000 tonu bulmuştur. Aşağıdaki istatistiklerden anlaşılacağı gibi millî şeker sanayiimiz bugün memleket ihtiyacının hemen de %90 mı karşıyabilecek bir kudrettedir:

TÜRKİYE ŞEKER FABRİKALARI İSTİHSALI [1]
(Ton olarak)

Sene	İstihsal
1928	4.280
.	.
.	.
.	.
1933 [2]	65.086
1934	58.662
1935	53.827
1936 [3]	65.886
1937	51.575
1938	42.526
1939	94.508
1940	88.700

Türkiye şeker fabrikaları 1940 da daha geniş bir istihsal elde etmek için lâzımgelen bütün tedbirlere başvurduğu halde hava şartları dolayısıyla pancar istihsalı tahmin edilen miktarı bulmamıştır. 1941 de asgarî 100 bin tonluk istihsal yapılacağı ümit edilmektedir.

Dünya şeker istihsal ve istihlâkinde Türkiyenin vaziyetini belli etmek için yine rakamlara başvuracağız.

1939 senesi vaziyeti

Dünya şeker istihsalı	29 milyon ton,	% 100
Türkiye » »	0,094 » »	% 0,32
Dünya pancar şekeri istihsalı	11 milyon ton,	% 100
Türkiye » » »	0,094 » »	% 0,85

[1] Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bültenleri, Türk Şeker Fabrikaları Bilâncoları, Ticaret Vekâleti Konjonktür Bülteni.

[2] Eskişehir Fabrikasının ve

[3] Turhal fabrikasının istihsale başladıkları tarihler.

Dünyada nüfus başına şeker istihlâki ⁽⁴⁾ :

$$\frac{\text{Dünya şeker istihsalı (kg.) } 29.000.000.000}{\text{Dünya nüfusu (takriben) } 2.000.000.000} = 14,5 \text{ kg.}$$

Türkiyede nüfus başına şeker istihlâki :

$$\frac{\text{Türkiyede 1939 da şeker satışı (kg.) } 100.621.000^{(2)}}{\text{Türkiye nüfusu (takriben) } 17.800.000} = 5,65 \text{ kg.}$$

Şeker istihlâk miktarı umumiyetle şeker fiyatlarına ve memleket iktisadî seviyesine- daha kat'î bir tabirle millî gelire, halkın iradına- bağlıdır.

Satışta alçak fiat ve halkta yüksek iştira kudreti şeker istihlâk hacmini arttıran iki esaslı âmilidir. Aşağıdaki istatistikler bütün dünyada perakende şeker fiyatı nüfus başına senelik istihsalı göstermektedir (1936 istatistiklerine göre):

Memleket	Nüfus başına istihlâk (kg.) (3)	Şeker perakende satış fiatı (kg. başına kuruş) (4)	Nüfus başına Millî gelir (Türk lirası) (5)
Türkiye	4,5	30-25	78
Almanya	25	38	313
Amerika (U S A)	48	14	—
Arjantin	31	12	302
Arnavutluk	3,5	35	—
Avusturya	26	32	276
Avustralya	50	17	—

[1] Hakiki istihlâk miktarının hesabı güçlüğü karşısında 1939 istihsal miktarı aynı sene istihlâk miktarına müsavi addedilmiştir. Kat'î hesap için dünya stok hareketlerini nazarı itibara almak eizemdir. Dünya stokları hakkında elimizde tam manasile mevsuk malûmat yoktur.

[2] Bu miktarın 28.675 tonu ithal edilmiş yabancı şekerdir.

[3] F. O. Licht, Welt-Zucker-Statistik, zikredilmiş eser.

[4] F. O. Licht, Welt-Zucker-Statistik'ten ve Bureau International de Travail (Genève)' in Year - Book of Labour Statistics 1937 adındaki eserinden alınmıştır.

[5] Türkiye için «Millî Gelir» (İktisat Vekâleti neşriyatı 1937) den yabancı memleketler için Colin Clark, M. A.: Internationales Vergleich der Volkseinkommen (Weltwirt. Archiv 47. Band 1938 I, sah: 51. ve devamı) adlı etüdden alınmış ve T. C. Merkez Bankası, 34 ve 35 numaralı bültenlerindeki kambiyo rayçlerine göre Türk lirasına tahvil olunmuştur. Verilen rakamlar Türkiye için 1935 senesine ve yabancı memleketler için 1934-35 vasatîsine aittir.

Belçika	30	12	330
Brezilya	20	8	—
Bulgaristan	4	35	—
Cava	4,5	6	—
Çekoslovakya	26	32	—
Çin	2	—	—
Danimarka	56	12	351
Estonya	25	15	168
Finlândiya	30	18	—
Fransa	25	20	395
Hollânda	29	32	426
Hindistan	9,5	12	—
İngiltere	55	11	605
İspanya	12	22	—
İsveç	49	12	—
İsviçre	36	12	633
İtalya	8	40	—
Japonya	11	12	—
Kanada	45	13	—
Küba	37	8	—
Letonya	25	17	—
Litvanya	10	42	124
Macaristan	12	39	181
Mısır	9	14	—
Norveç	32	18	282
Polonya	12	24	142
Portekiz	8	24	—
Rumanya	5,5	37	—
Rusya (Sovyet)	14 [?]	22	—
Yugoslavya	5,5	37	—
Yunanistan	11	19	—

Nüfus başına istihlâkin millî gelire mepsuten ve fiyat ile makûsen mütenasip olması lâzımgelceğine yukarıda işaret etmiştik. İstatistiklerin mukayesesi bu düşünce ile sıkı bir mutabakat arz etmektedir. Türkiyeyi şeker sanayii ve millî gelir müşabeheti itibarıyla bilhassa Balkan memleketleri (şeker sahasındaki hususiyetleri dolayısıyla Yunanistan hariç) mukayese etmek icap eder.

Danimarka, İngiltere, U. S. A. gibi memleketlerde istihlâk -vazettiğimiz kaideye uygun olarak- çok yüksektir. Bu memleket-

ler azamî istihlâk haddine yaklaşmışlardır (malûmdur ki fazla şeker istihlâki kanda «glycogène» in artmasını ve dolayısıyla şeker hastalığının «diabète» meydana gelmesini intaç eder).

Şeker istihlâki (bir nevi halk lüks maddesi) millî gelire sıkı bir alâka halinde bulunduğundan şeker istihlâk istatistikleri âdeta bir refah müş'iri vazifesini görebilirler.

Türkiyede kamış şekerini istihsal edebilecek iklime sahip mmtakalar da mevcuttur. Meselâ Çukurovada ve diğer bazı cenup vilâyetlerimizde şeker kamışı muvaffakiyetle büyüyebilir. Hattâ bu iş için son zamanlarda etüdler de yapılmıştır. Memleketimizde kamış şekerini istihsalinin tesis olunmamasını şu âmillere atfediyoruz:

a) Çukurovada halen pamuk ziraati yapılmaktadır. Pamuk ziraati şeker kamışı ziraatından daha kârlıdır (bu husustaki müşahhas misal, Amerika Birleşik Devletleri cenup mmtakasının vaktile şeker kamışını terk edip pamuğa geçmesidir).

b) Kamış şekerini daha ucuz olmakla beraber millî iktisadımız cihetinden pancar yetiştirmek daha elverişlidir, çünkü bu suretle ziraat sahasına yeni ve mühim bir mahsul ilâve edilmiş bulunulmakta, toprağın değeri artmakta ve büyük bir köylü kütlesi de bu ziraat şubesinden geçmektedir. (1940 da 42,145 dönümde pancar ekilmiş ve bu işde 90.000 e yakın köylü çalışmış, hasattan sonra köylünün eline 8 küsur milyon lira - adam başına takriben 90 lira - geçmiştir).

Bundan başka pancar şekerini sanayii bir takım faydalar daha temin etmekte ve meselâ pancardan, arada, lüzumlu başka maddeler de elde edilmektedir. (Eskişehir fabrikası 1940 da 2,242,000 kilogram ispiro istihsal etmiştir [1]).

Türkiyede şeker istihsal şartları ve şeker satış fiyatları meselesi başka bir etüdümüzün mevzuunu teşkil edecektir.

[1] Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. 1941 Rapor ve Bilâhçosu, sahife: 13.